

In memoriam

PROF. DR ĐORĐE ŠUVAKOVIĆ

Diplomirao (1974), magistrirao (1977) i doktorirao (1979) na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Radio na Ekonomskom fakultetu u Beogradu od 1974, a 1992. godine postao je redovan profesor. Predavao Teoriju cena i Teoriju proizvodnje na redovnim studijama, a Mikroekonomsku analizu, Ekonomiju samoupravljanja i Modernu teoriju cena na poslediplomskim. Kao gostujući profesor, predavao je poslediplomski kurs Mikroekonomija tranzicije na GREQAM, EHESS, Marseille, 1998-2000. Gostovao je kao istraživač na European University Institute, Florence, 1992, 1993-1994, i 1995, Columbia 1987, Yale University, 1988. i Manchester University, 1980-1981. Oblasti istraživanja: mikroekonomska teorija, teorija industrijske organizacije, ekonomija rada, ne-valrasijanska ekonomija i istorija ekonomske misli. Veći međunarodni projekti: La Privatisation des Entreprises et Certaines Mesures de Politique Microeconomique, The French Ministry of Education and Research, 1998-2000., i (s Alanom Kirmanom) Insider Privatization and the Labor Market Performance under Competitive and Monopsonistic Conditions, CERGE-EI Foundation, Prague, 2002. Član redakcije časopisa *Ekonomiska misao* i recenzent saradnik međunarodnog časopisa *Ekonomiska analiza*.

Đorđe Šuvaković je došao kao asistent na Ekonomski fakultet u Beogradu pre 30 godina. Tada smo se upoznali, postali prijatelji i to ostali do sada. Đorđe je imao i duža prijateljstva, i veoma raznovrsna – neverovatan je broj ljudi s kojima je on bio trajno blizak, verovatno zato što je plenio neobičnošću po mnogo čemu. Bio je izuzetan sagovornik – nepredvidiv, najčešće sa stavom suprotnim osnovnom toku, interesantan i prijatan neistomišljenik. Razgovori sa Đorđem su bili stimulatívni, mogao se uvek očekivati drugi neobičan ugao ako ne i novi stav. Mada su ponekad bili dugi, ja sam voleo te razgovore, a verujem da su ih voleli i njegovi brojni prijatelji, čim su se ta duga i raznovrsna prijateljstva održala.

Đorđe je bio žilav borac s pobedničkim mentalitetom. To je iskazao pre svega kroz brojne profesionalne rasprave. Bio je jedan od glavnih osnivača Jugoslovenskog naučnog seminara za ekonomsku teoriju (JUNASET), koji je vodio Branko Horvat od kraja 70-ih do kraja 80-ih. JUNASET je okupljao vodeće ekonomiste mlađe i srednje generacije iz Beograda, Zagreba i Ljubljane koji su se sastajali četi-

ri do pet puta godišnje naizmenično u ovim gradovima. Na dvodnevni okupljanjima, šest do osam radnih verzija papira učesnika izlagano je temeljnoj raspravi. Đorđe je bio u matici tih pregnuća. Bio je temeljan i precizan u svojim komentarima naših papira, što je mnogima od nas omogućilo da izoštrimo argumente i, u krajnoj liniji, da objavimo radove u eminentnim časopisima. Svako ko se bavi istraživanjima zna kakva je korist imati pažljivog čitaoca koji puno zna. Đorđe tu nije bio sebičan.

Na JUNASET-u, Đorđe je i sam izložio značajan broj svojih radova. Oni su rezultat njegovog interesovanja za klasičnu paradigmu: neorikardijance (P. Srafa, i literatura koju je pokrenuo) i K. Marksa. Ovi radovi su gotovo svi potom objavljeni u vodećim domaćim časopisima: *Ekonomaska analiza*, *Ekonomaska misao* i *Ekonomski anali*. Dva rada sa JUNASET-a objavljuje na engleskom u časopisima *Ekonomaska Analiza*, 1/1980 i *History of Political Economy*, 2/1992. Sledeća dva rada Đorđe publikuje u prestižnim serijama radnih papira European University Institute, Florence i DT-GREQAM, EHESS et Universites d'Aix-Marseille, dok treći izlaže na godišnjoj konferenciji Evropske ekonomske asocijacije. Ovoj istraživačkoj liniji pripadaju i dve njegove monografije: *Teorija normalne cene*, Ekonomski fakultet, 1986. i *Teorija cene: Normalne cene, kooperacija i planiranje*, Ekonomski fakultet, 1991.

Đorđe već na početku svog profesionalnog puta pokazuje da je izuzetan. Još kao student objavljuje dva rada u prestižnom časopisu *Ekonomaska misao*, i ubrzo nakon toga i treći. Izuzetnost je u tome što se Đorđe sa svojih 23-24 godine, u okruženju ekonomske nauke iz 70-ih u Jugoslaviji, ponaša kao, na primer, neki njegov vršnjak na Harvardu. Naime, znanje se podrazumeva, a tek na osnovu toga treba artikulirati relevantan problem i dati zadovoljavajući odgovor. Rezultat toga su fokusirani analitički papiri, nasuprot opširnih i različenih studija iz 70-ih i kasnije. Upravo doktorat na elitnim američkim univerzitetima čine tri papira koja sadrže rezultate vredne objavljivanja u odgovarajućim časopisima.

Tako je Đorđe generaciji oko sebe ukazao na put koji prate razvijene sredine i nauke, i ujedno postavio visok standard za to vreme. Većina nas je bila usredsređena na magistarske i doktorske teze, dok je on uporedo i objavljivao intenzivno - u dva vodeća jugoslovenska časopisa: *Ekonomist*, 1977. i *Ekonomaska analiza* 1978. i 1980. S radom na engleskom, 1978. godine učestvuje na osnivačkoj međunarodnoj konferenciji o ekonomiji samoupravljanja. Njegov talent i intelektualna snaga da se usredsredi na relevantan problem i da ga obradi na međunarodno priznatom analitičkom nivou, omogućila mu je da doktorira 1978. u 27-oj godini. Time Đorđe postaje verovatno najmlađi doktor ekonomskih nauka u nas.

Klasična paradigma: Normalne cene i eksploatacija

Osnovne pravce svojih budućih istraživanja Đorđe Šuvaković postavlja veoma rano, od svoje 23. do 27. godine. On već tada uspešno otvara dva velika pravca istraživanja – problemskim delom povezana ali metodološki veoma različita.

Prvi pravac se odnosi na komparativnu analizu samoupravnog i kapitalističkog preduzeća. Ovo je tada bila, a i sada jeste, međunarodno priznata oblast istraživanja s radovima stranih autora objavljenim u najboljim međunarodnim časopisima (*American Economic Review*, *Quarterly Journal of Economics*, itd.). Đorđe se tako opredelio za izazovnu oblast i oštru konkurenciju. Analitički aparat je neoklasična analiza firme, a svoja istraživanja je inicirao i prve rezultate izneo u svojim prvim, već gore pomenutim, papirima i nakon toga u magistarskom radu. Ovaj rad je 1977. godine objavljen kao monografija *Samoupravno i kapitalističko preduzeće*.

Drugi pravac predstavlja istraživanje normalnih cena u samoupravnoj i kapitalističkoj privredi. S jedne strane, ovo je tesno povezano s prethodnom analizom ponašanja samoupravne i kapitalističke firme. S druge strane, koristi se alternativna paradigma oslonjena na klasičnu političku ekonomiju D. Rikarda i K. Marksa, odnosno na njihove savremene interpretacije, pre svega neorikardijance. Metodološki, to su takozvani linearni modeli, gde supstitucija faktora igra zanemarljivu ulogu, dakle sasvim suprotno od gore pomenutog neoklasičnog pristupa. U okviru ovog pravca Đorđe istražuje dve velike oblasti. Jedna je primena klasične paradigme na analizu normalnih cena u samoupravnoj privredi. Drugu oblast čine velika pitanja koja su postavili klasični ekonomisti D. Rikardo, K. Marks i drugi, o radnoj vrednosti, cenama proizvodnje, višku vrednosti, profitu, eksploataciji itd. koja su metodološki revitalizovana primenom linearnih modela oslonjenih na rezultate linearne algebre. Prve rezultate ovog pravca istraživanja Đorđe objavljuje u časopisu *Ekonomska analiza* 1978. i 1980. (na engleskom) i u svojoj doktorskoj tezi *Ponašanje preduzeća i ravnotežne cene u samoupravnoj i kapitalističkoj privredi*, 1979. godine.

Analiza normalnih cena u samoupravnoj privredi prirodno se nastavlja na njegova istraživanja samoupravne firme. Naime, kako ova firma ima različitu funkciju cilja od kapitalističke, onda se i ravnotežne cene u samoupravnoj privredi moraju razlikovati od onih u kapitalističkoj privredi. Šuvaković ispituje koje su to cene, analitički formulišući različite varijante koje su se tada predlagale. U ambijentu samoupravne privrede, gde ne postoji tržište rada i kapitala, Šuvaković uvodi i obrazlaže minimalni lični dohodak i minimalnu akumulaciju kao zamenu za

nepostojeća tržišta faktora. Sledeći ove pretpostavke i koristeći klasičan pristup s linearnim modelima on analitički izvodi ravnotežne samoupravne cene proizvodnje. Interesantna je i relevantna analiza oporezivanja dobiti samoupravnog preduzeća dobijenog nakon isplate minimalnih dohodaka i akumulacije. Šuvaković, naime, analitički izvodi poresku funkciju – pravilo za oporezivanje dobiti, koja može da ukloni neke u teoriji poznate neracionalnosti samoupravnog preduzeća. Ovaj isti problem on kasnije analizira u okviru neoklasičnog pristupa i dobija slične rezultate. To ukazuje na Đorđev talent da relevantan problem formuliše u okviru dva veoma različita pravca ekonomske nauke koji uz to koriste različite analitičke aparate.

U okviru velikih tema klasičnih ekonomista, značajna su njegova istraživanja fundamentalne marksističke teoreme (Okišio, Morišima i Seton), koja pokazuje da je potreban i dovoljan uslov za pozitivan profit, pozitivan višak vrednosti. U interesantnom radu objavljenom u eminentnom međunarodnom časopisu (*On an Accidental Proof of the Fundamental Marxian Theorem, History of Political Economy, 2/1992*) Šuvaković analitički povezuje ovu teoremu s prethodnim veoma poznatim istraživanjima Dorfmana, Samjuelsona i Soloua zatvorenog višesektorskog modela Leontijeva. Đorđe pokazuje da se na osnovu analize multiplikatora dohotka i zaposlenosti u prethodnom modelu može direktno dobiti tek kasnije izvedena fundamentalna marksistička teorema. Kritički stav prema teoriji eksploatacije on dalje analitički razvija u dva papira objavljenih u Firenci, 1992. i Marseju 1996.

Teorije firme: Komparativna analiza

Šuvaković se bavi ovom oblašću u velikom vremenskom rasponu i s različitim fokusima. Započinje s prvim objavljenim radovima još kao student 1974, a prvo zaokruživanje čini s magistarskim radom. Njegovi poslednji radovi iz 2004. godine se takođe bave neoklasičnom analizom firme.

Teorija samoupravljanje firme i kooperativa bila je propulzivna oblast istraživanja u svetu i naravno kod nas od sredine 60-ih pa do kraja 80-ih, izazvana interesovanjem za alternativne institucionalne aranžmane u okviru tržišne privrede. Različiti oblici kooperativa i industrijske demokratije na Zapadu, kao i samoupravljanje u Jugoslaviji, davali su teorijskim istraživanjima empirijsku relevantnost.

Privlačnost samoupravnog preduzeća odnosno kooperativa bila je u tome što je omogućavalo industrijsku demokratiju, a nedostatak što je ispoljavalo određene neracionalnosti. Te neracionalnosti su alokativna neefikasnost, tj. neujednačeni

marginalni proizvodi rada u privredi, kao i perverzna reakcija samoupravne firme smanjivanjem proizvodnje na rast cene.

Đorđeva istraživanja započinju analizom alternativnih modela samoupravne firme i u teoriji već poznatih njenih neracionalnosti. To mu služi kao osnova da predloži institucionalni aranžman sa samoupravnom dobiti po radniku (tj. nakon što su minimalni dohodak i minimalna akumulacija izdvojeni) kao ciljnoj funkciji samoupravne firme. Osnovna nit istraživanja će nadalje ostati ista: koje su institucionalne popravke samoupravne firme moguće i primenjive da bi se otклонila ili ublažila njena neefikasnost.

U nizu svojih radova predstavljenih na Evropskoj konferenciji Ekonometrijskog društva 1989. i 1991. godine, zatim u SANU, u čijem su *Biltenu* dva rada i objavljena, Šuvaković ispituje alternativne institucionalne modifikacije samoupravne firme. Tako konstruiše transferni mehanizam koji zadržava institucionalne karakteristike samoupravne firme i zamenjuje prethodno predlagane *ad hoc* intervencije pravilom odnosno automatskom kontrolom. Ovaj mehanizam adresira obe poznate neracionalnosti samoupravne firme. On dovodi do povećanja alokativne efikasnosti firme i obezbeđuje da s rastom cena preduzeće reaguje rastom proizvodnje.

Ekonomika tranzicije: Nova istraživanja

Solidna i temeljna istraživanja ostaju dugo relevantna. S tranzicijom u 90-im i napuštanjem projekta samoupravne privrede moglo je izgledati da su Đorđeva istraživanja samoupravne firme završila u slepoj ulicu. Ispostavilo se suprotno, tj. ona postaju odlična osnova za analizu ponašanja firme u tranziciji od društvene ili državne ka privatnoj. Naime, Đorđeva komparativna analiza ponašanja firmi s različitim funkcijama cilja omogućuje ispitivanje širokog dijapazona firmi u tranziciji, što je presudno za koncipiranje reformi i važno za vođenje stabilizacione politike.

Privatizacija podelom odnosno prodajom uz popust akcija zaposlenim u preduzeću bila je rasprostranjen postupak korišćen u tranziciji. Ona je imala za rezultat neobičnu vlasničku strukturu, tj. da su zaposleni ujedno i glavni vlasnici preduzeća u privredi. Rezultat toga je i različito ponašanje, funkcija cilja, ovakvog preduzeća u odnosu na normalno privatno preduzeće s eksternim vlasnicima.

Zaposleni-vlasnici su često ispoljavali veći interes za zadržavanje radnog mesta i veće plate danas nego za neizvesni profit sutra. Šuvaković ovo modelira firmom

koja maksimizira plate već 1992. (On Rational Wage-Maximizers). Ovo ispitivanje potom prerasta u ambiciozan istraživački projekat rađen u okviru Global Development Network-a Svetske banke i eminentnih ekonomskih instituta u Pragu (CERGE-EI) i Beču (WIIW). Tada počinju i zajednička istraživanja Šuvakovića s Alenom Kirmanom (GREQAM, Marseille), priznatim svetskim ekonomistom. Rezultat te saradnje su koautorstvo na dva radna papira objavljena u Francuskoj 2000. i 2003, kao i rad iz 2004. (When Privatization Work: A General Equilibrium View) pripremljen za objavljivanje u međunarodnom časopisu. Ravnopravnost u toj saradnji govori o dometu koji je Đorđe ostvario u međunarodnim razmerama.

Prethodni zajednički rad upoređuje privredu sastavljenu od firmi privatizovanih spolja tj. sa spoljnim vlasnicima, s onom u kojoj dominiraju unutrašnji vlasnici (zaposleni). Teorija i empirijska iskustva sugeriraju da su prve firme produktivnije. Šuvaković i Kirman prethodnom dodaju i rezultat da je ekonomija sastavljena od firmi s unutrašnjim vlasnicima nestabilna, tj. da na porast tražnje reaguje smanjivanjem realne cene. Oni firme u ovoj ekonomiji modeliraju kao one koje maksimiziraju plate, nasuprot standardnoj privatnoj firmi koja maksimizira profit. Papir takođe analizira i razmatra makroekonomske posledice takvog ponašanja firmi.

Krajem 90-ih Šuvaković značajno proširuje svoja istraživanja teorije firme na tržišne strukture, odnosno industrijsku organizaciju. Piše 1999. godine novo (četvrto?) poglavlje, Tržišne strukture u udžbeniku *Teorija cena*. Kruna ove linije istraživanja je rad sa svojim mladim doktorantom G. Radosavljevićem, Monopsony in the Labor Market: Profit vs. Wage Maximization, 2004. Rad je ponuđen vodećem svetskom časopisu za ovu oblast - *Labor Economics*, s dobrim izgledima da bude objavljen. Autori upoređuju efikasnost firmi koje respektivno maksimiziraju profit i plate, a monopsonisti su na tržištu rada. Dobijaju interesantan i neočekivan analitički rezultat da firma koja maksimizira plate može u određenim slučajevima da bude efikasnija od standardne firme koja maksimizira profit.

U ovom novom zrelom i kreativnom zamahu istraživanja, prekida se aktivnost Đorđa Šuvakovića. Jasno je da je on svojim poslednjim istraživanjima i radovima dostigao novi zavidan nivou međunarodne afirmacije i da je suvereno krenuo ka objavljivanju u vodećim svetskim časopisima. No, značajnije od toga je da će njegova snažna individualnost i nezavisnost, meni tako draga, nedostajati svim njegovim brojnim prijateljima, kao i meni.

Pavle Petrović
Ekonomski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Izabrani radovi đorđa šuvakovića

Udžbenici

Teorija cena: Normalne cene, kooperacija, planiranje, sedmo izdanje, (1997), Ekonomski fakultet u Beogradu,

Teorija cena (sa M. Bisić i H. Hanić), šesto izdanje (2003), Ekonomski fakultet u Beogradu.

Monografije

Samoupravno i kapitalističko preduzeće, (1977) Savremena administracija, Beograd

Teorija normalne cene, (1986) NICEF, Beograd

Ekonomska teorija u tranziciji (1997), ko-editor s M. Arandarenkom, NICEF, Beograd.

Članci

The Transformation Problem in the Labor-Managed and Capitalist Economy, *Economic Analysis*, 1/1980.

Marksova teorija vrednosti u svetlu savremene ekonomske analize, *Ekonomska analiza*, 4/1983.

Model racionalne smoupravne privrede: Teorijske osnove, u M. Dlesk, ur., *Jugoslovenska privreda između stagnacije i razvoja*, IEN, Beograd, 1986.

Doprinos teoriji kontrole kooperativne ekonomije, *Bilten Srpske akademije nauke i umetnosti – Odsek društvenih nauka*, vol. 26, 1995.

On an Accidental Proof of the Fundamental Marxian Theorem, *History of Political Economy*, 2/1992.

O konkurenciji između preduzetničke i kooperativne firme, *Bilten Srpske akademije nauke i umetnosti – Odsek društvenih nauka*, vol. 28, 1995.

In memoriam: Prof. dr Đorđe Šuvaković

Marksova teorija radne vrednosti pre revolucija i nakon tranzicije, u Đ. Šuvaković i M. Arandarenko, ur., *Ekonomska teorija u tranziciji*, NICEF, Beograd, 1997.

Radovi na konferencijama i radni papiri

On the Automatic Control of a Pure Cooperative Firm, *European Meeting of the Econometric Society*, Munich, 1989.

Controlling the Employment and Output Reactions of a Cooperative Firm, *European Meeting of the Econometric Society*, Cambridge, England, 1991.

Tracking the Historic Labour Costs in Marx' s Surplus Value Accounts of Exploitation, *Annual Congress of the European Economic Association*, Cambridge, England, 1991.

Simulating Codetermination in a Cooperative Economy, *WP-ECO*, 92/92, European University Institute, Florence.

On Rational Wage-Maximizers, *WP-ECO* 92/93, pp. 1-12, European University Institute, Florence, 1992.

A Case for a Well-Defined Negative Marxian Exploitation, *WP-ECO* 92/95, pp. 1-9, European University Institute, Florence, 1992.

The Timing of Wage Payments, Historic Labour Costs, and Marx's Surplus Value Accounts of Exploitation, *DT-GREQAM*, no. 96C03, EHESS et Universites d'Aix-Marseille II et III, pp. 1-30, 1996.

(with Alan Kirman) Incentives for Wage-Maximizers and Internal Bargaining Firms, *DT-GREQAM*, EHESS et Universites d'Aix-Marseille II et III, pp. 1-28, 2000.

(with Alan Kirman) The Pricing Paradox and Tatonnement Instability when Firms are Wage Maximizers, *GREQAM*, EHESS, Marseille, June 2003, mimeo.

(with Alan Kirman) When does privatization work: The general equilibrium view, *GREQAM*, EHESS, Marseille, 2004, mimeo.